

POČÁTKY LAICISACE A ZČEŠTĚNÍ LITERATURY

(Od poloviny 13. století do poloviny 14. století)

Pro první fázi vrcholného feudalismu je charakteristický rychlý a stále vzestupný hospodářský vývoj našich zemí, podmíněný rozvojem měst a kolonizací. Systematická kolonisace probíhala zejména na královských a církevních statcích. Nezdá se sice, že se u nás vytvořily kolonizací velké ucelené cizí oblasti, přesto se však objevovaly jinojazyčné ostrovy uvnitř země, a tím se zesilovaly rozpory uvnitř společnosti. K vzniku dalších rozporů přispívala města, která se v 13. století prudce rozvíjela a v nichž měl vládu německý patriciát. Tak se vyvíjelo napětí jednak uvnitř měst mezi patriciátem a chudinou, jednak mezi městy a šlechtou. Města se totiž stávala šlechtě nebezpečným konkurentem pro svou rostoucí hospodářskou moc, s níž silily i ambice patriciů. Ale i na vesnici se zesilovala sociální diferenciacce souběžně s tím, jak se měnila renta naturální v rentu peněžní.

Za posledních Přemyslovců byl hospodářský vývoj ještě urychlen těžbou stříbra a upevněním měny po reformě Václava II., který zavedl pevnou minci, pražský groš. Tím vším se napětí mezi společenskými vrstvami proti starším obdobím zesílilo a situace se stala složitější. Do popředí politického života se tlačila šlechta, která bojovala na jedné straně s královským dvorem a na druhé straně s městským patriciátem. Protože obojí její nepřátelé byli prosyceni německým živlem, nabýval boj šlechty namnoze rázu národnostního, a tak probíhal paralelně s bojem městské chudiny proti stoupajícímu útlaku patriciátu. Po vymření panujícího rodu roku 1306 nabyla šlechta klíčového postavení ve státě a na celé desetiletí za krále-cizince, Jana Lucemburského, stala se rozhodujícím politickým činitelem.

To všechno se odráží v literatuře, v níž došlo k složitému vyrovnávání mezi tvorbou latinskou, německou a českou a v níž se vedle zájmů duchovních začaly projevat stále důrazněji i zájmy laické.

Rozvoj literatury byl podporován i celkovou vysokou úrovní vzdělanosti v Čechách, která byla ovšem v rukách duchovenstva. Vzdělání poskytovaly školy farní, klášterní a kolegiální.¹ Největšímu věhlasu se těšily pražské

¹ *Kolegiální školy* byly při chrámech se sborem kanovníků bez biskupa. — *Kanovníci* byli původně pomocníci biskupovi; jejich sbor tvořil tak zvanou kapitulu. Později byly korporace kanovníků zřizovány i jako samostatné, nezávislé na biskupovi (např. kapitula na Vyšehradě); podle toho se rozeznávaly kapituly katedrální (biskupské) a kolegiální (bez biskupa).

školy u sv. Víta a na Vyšehradě. Tyto školy nahrazovaly vlastně artistickou fakultu; učilo se na nich sedmi svobodným uměním a navštěvovali je i žáci ze zahraničí. Pro nejvyšší vzdělání však museli Čechové jezdit na zahraniční university. Počet českých studentů v cizině byl velmi značný, takže např. v Bologni tvořili na universitě jeden z „národů“². Dokladem rostoucího sebevědomí a rostoucích kulturních nároků je konečně i plán Václava II. na zřízení university, který však nebyl uskutečněn.

*

V takovémto kulturním prostředí se pochopitelně slibně rozvíjela především tvorba latinská, určená duchovním, kteří si udrželi výlučné postavení v literární tvorbě po celé 13. století a mezi nimiž bylo mnoho podporovatelů vědy a umění, zejména pražští biskupové Řehoř z Valdeka (1296 až 1301) a jeho nástupce Jan IV. z Dražic (1301—1343). Tvorba se soustřeďovala na literární druhy, které byly pěstovány již dříve, a rozvíjela se zejména v kláštorech.

Důležitým jejím střediskem byl např. Svatojiřský klášter na Pražském hradě, kde se skládaly jednotlivé i cyklické duchovní písně (hymny, tropy) a kde se intenzivně pěstovalo středověké liturgické drama; dramatický obřad Návštěvy božího hrobu byl zde doplněn vážně pojatou scénou mastičkářskou, líčící, jak se cestou k božímu hrobu zastaví tři Marie u prodavače mastí, aby nakoupily potřeby pro balzamování Kristova těla. Z podnětu dcery krále Přemysla Otakara II. Kunhuty, abatyše tohoto kláštera, složil též dominikán KOLDA z KOLDIC († mezi 1323—1327) rytmickou rýmovanou prózou latinskou parabolu *De strenuo milite* (O statečném rytíři), v níž zobrazuje vykupitelské dílo Kristovo podobenstvím rytíře, který podnikl dlouhou pouť a velké boje, aby osvobodil svou snoubenku (= duši) odvléčenou nepřítelem (= ďáblem). Vedle toho napsal pojednání *De mansionibus coelestibus* (O příbytcích nebeských). Parabola výmluvně ukazuje, jak zesílil význam rytířství.

Jiným střediskem literární tvorby byl Zbraslavský klášter, kde vznikla podrobná *Chronicon Aulae Regiae* (Zbraslavská kronika), vedle Kosmovy kroniky nejvýznamnější historické dílo našeho středověku. Počal ji psát mnich Ota jako legendární dílo oslavující zakladatele kláštera, Václava II. Pokračovatel Otův, pozdější opat kláštera PETR ŽITAVSKÝ, ji rozšířil na kroniku celých Čech, sahající až po rok 1338. Petr byl původem Němec, ale Žitava, z níž pocházel, patřila k českému království a Petr srostl s českým prostředím a stal se mluvčím českých zájmů. Jeho kronika má veliký význam historický, ale i literární. Petr, který byl i jinak literárně činný (složil didaktickou báseň o pravidlech

² Středověké university se dělily podle oborů na fakulty, a organizačně také podle původu mistrů a studentů na národy; obojí toto dělení se křížilo.

řeholního života a sbírku kázání), ukazuje se zde jako vynikající stylist a obeznámený se středověkými poetikami. Usiloval o elegantní slovesný výraz a liboval si v básnických přirovnáních a slohových ozdobách. Proto také prokládal své vypravování rýmovanými hexametry. Po stránce ideové vyjadřuje názory duchovního feudála, není však slepý k stinným stránkám duchovenstva, zejména k jeho hrabivosti. Pro všechny tyto vlastnosti jeho dílo patří k vrcholům naší latinské tvorby ve 14. století.³

Historické dílo Petra Žitavského nebylo ve své době ojedinělé, neboť zájem o historii byl značný. Dokládají to na příklad letopisy tradičně označované jako druhé pokračování Kosmy. Je to svod letopisných záznamů několika autorů o událostech let 1186 až 1283. Nejvýznamnější jsou z nich dva letopisy poslední, pro které se ustálily české názvy *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* a *O zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.* Druhé z těchto vypravování zaujme i dnešního čtenáře otřesným líčením hrůz trudné doby braniborské okupace v letech 1278 až 1283. — Na Kosmu a jeho pokračovatele navázal pak FRANTIŠEK PRAŽSKÝ († asi 1362), který na popud biskupa Jana z Dražic měl vyličit události od roku 1233 do své doby. Svou kroniku, kterou zpracoval ve dvou redakcích, dovedl do roku 1353. Čerpal hlavně z Petra Žitavského.

S českým prostředím souvisí i pokus o světovou kroniku, latinský spis *Chronicon Martimiani* od opavského rodáka MARTINA POLONA († 1279). Tato „kronika papežů a císařů římských“ si pro svou přehlednost získala proslulost po celém tehdejší vzdělaném světě a na konci 14. století byla přeložena i do češtiny.

Vedle historie se pěstovala intensivně i legenda. Legenda s historií se vlastně do jisté míry prostupovaly, jak je vidět i z původního záměru prvního skladatele Zbraslavské kroniky. Ze snahy oslavit latinským životopisem zakladatele kláštera vznikaly i jiné literární památky. Tak byl zpracován život zakladatele premonstrátského kláštera v Teplé *blahoslaveného Hroznaty* a zakladatelky prvního českého kláštera klarisek *blahoslavené Anežky* (dcera Přemysla Otakara I., † 1282). Legenda o blahoslavené Anežce byla složena někdy okolo roku 1320 jako legenda kanonisační.⁴ V polovině 14. století vznikla i nová prokopská legenda, tak řečená *Vita maior* (Větší život — srov. str. 55). Vedle toho se dostávají do Čech i legendy o cizích světcích. Zvláštní oblibě se těšil veliký svod prozaických legend pořizený před rokem 1260 italským dominikánem Jakubem de Voragine (1230—1298) a zvaný *Legenda aurea* (Legenda zlatá).

Se vzrůstajícím významem českého státu rozvíjela se i činnost české královské kanceláře a veřejné notářství, které vzniklo podle italského vzoru.

³ V Zbraslavském klášteře vznikl též okolo poloviny 14. století oblíbený mystický spis *Malogranatum* (Granátové jablko), který měl později vliv na Matěje z Janova a Tomáše ze Štítného.

⁴ *Kanonisace* = prohlášení za svatého. Ke kanonisaci musela být složena zpráva o světcově životě a o zázracích, které se k světcovi vázaly.

Podnětem k jeho vzniku byl rozvoj měst, který potřeboval praktické písemnosti. Máme zprávy, že byly i školy pro veřejné notáře; takovou školu měl v sedmadesátých letech 13. století na Vyšehradě Ital JINDŘICH z ISERNIE. Pro literární život byl tento rozvoj notářství významný proto, že s ním souvisel rozvoj studia rétoriky a vznik prvních *formulářů*. Jeden pořídil zmíněný již Jindřich z Isernie (zaměstnaný v královské kanceláři) a druhý notář královny Kunhuty MISTR BOHUSLAV.

Formuláře vznikaly z praktické potřeby: pro ulehčení práce se ve středověké kancelářské praxi užívalo jako vzorů starších listin, které byly proto přepisovány a uspořádávány, obyčejně podle obsahu, do zvláštních knih. Těchto pomůcek, zvaných formuláře, se užívalo i k potřebám školským, k výcviku v umění skládat listy (*ars dictandi*).

Vedle sbírek skutečných dopisů bývaly pro praktický výcvik na školách sestavovány i formuláře z fingovaných dopisů skládaných k rozličným situacím. Za pisatele bývaly těmito cvičením (zvaným *dictamina*) podkládány skutečné osoby a *dictamina* se vztahovala ke konkrétním událostem a pronikaly do nich i aktuální myšlenky. Tak je ve formuláři Jindřichově zajímavý manifest krále Přemysla Otakara II. k polským knížatům, datovaný k roku 1278, výraz zájmové pospolitosti slovanské. List vybízí k semknutí Slovanů proti německé rozpínavosti. Podobný tón vyzývající k polsko-české spolupráci zní i v listě Přemyslovy manželky Kunhuty adresovaném Anežce, abatyši trebenického kláštera, který je zapsán ve formuláři Bohuslavově.

Latinská literatura byla určena jen malé části tehdejší společnosti, a měla proto poměrně malou sociální základnu. Zájem o nauky však pronikal i do širšího okruhu zájemců, jak je vidět z *rostlinářů* (slovníčky tlumočící česky názvy léčivých rostlin, např. Olomoucký rostlinář) nebo z *cisiojánů* (mnemotechnické pomůcky pro určení doby nejdůležitějších svátků). To svědčí o vzrůstajícím podílu českého a laického živlu na kulturním životě.

*

Laický živel v literatuře se stále důrazněji ohlašoval od poloviny 13. století a duchovenstvo začínalo ztrácet v této oblasti své výlučné postavení, neboť se začínala zajímat o literární život i naše šlechta. Její život nabýval nových forem v důsledku hospodářských, sociálních a politických změn, jimiž naše země procházely. Část šlechty se učila od německých sousedů novému životnímu stylu, k němuž patřila také účast na literárním životě. Jistá část šlechty nacházela při tom zálibu v německé literatuře. Příkladem tu předcházela panovnický dvůr, kde už od Václava I. byli hoštěni němečtí básníci, kteří v německém kulturním prostředí následkem změny literárního vkusu nenacházeli uplatnění a obživy, a proto přicházeli do Čech. Vlna obliby německých básníků zvedla se zejména za Václava II. Na jeho dvoře žil skladatel milostných písní HEINRICH MÍŠNAERE, zvaný Frauenlob, a epik ULRICH VON ESCHENBACH, který na Václavův popud v Čechách dokončil rozsáhlou německou báseň o Alexandru Velikém, psanou původně pro Přemysla Ota-

kara II., a na Václava II. složil oslavný epos. Václav však nebyl jen milovníkem básnictví a štědrým mecenášem, ale sám se pokusil o skládání milostných písní německým jazykem. Při této oblibě prokazované německým básníkům u panovnického dvora je pochopitelné, že si jich všímala i šlechta. Z českého panstva podporoval německé básníky zejména Remunt z Lichtenberka a Jan z Michalovic, známý svou výpravou do Francie; tuto výpravu oslavil německou básní na konci 13. století HEINRICH VON FRÛBERG, který také dokončil (na popud pana Remunta) Tristana od Gottfrieda ze Štrasburku.

Německá tvorba však nezasáhla hluboko, byla omezena na královský dvůr a hrstku nejvyšší šlechty a podle všeho se uchycovala jen pomalu. Lyrik REINMAR VON ZWETTER se cítil za Václava I. osamocen, připadal si jako hráč šachu, který má krále, ale ani rytíře, ani rocha. Až do konce století bylo ostatně německé básnictví u nás vytvářeno jen cizími básníky, zahraničními hosty. Za Přemysla Otakara II. snad byla tato poesie podporována i z důvodů politických, neboť Přemysl Otakar chtěl působit na německé prostředí v době, kdy usiloval o získání císařské koruny. Významnější postavení měla německá tvorba u nás teprve za Václava II., kdy němečtí básníci našli své mecenáše mezi českým panstvem, ale právě v této době se už objevil stále mohutnější proud literatury psané česky. Je tedy příznačné, že zvýšený zájem o německou šlechtickou literaturu a začínající rozvoj česky psané šlechtické literatury spadá zhruba do téže doby, a to také ukazuje, jak máme správně chápat vývojový význam této německé tvorby.

Německá tvorba sehrála v rozvoji naší kultury pokrokovou úlohu v tom, že pomáhala zlomit monopol kněžstva na literární projev, v dalším vývoji se však stávala činitelem brzdícím vývoj naší vzdělanosti a nositelem pokroku se stala vznikající tvorba užívající jako spisovného jazyka češtiny. Pro její rozvoj mělo veliký význam to, že si naše šlechta pod tlakem konkurence bohatého německého patriciátu a v boji s dvorem podporujícím německé dvorany začala uvědomovat své češtví. Nešlo ovšem o vlastenectví v moderním slova smyslu, nýbrž o vlastenectví feudální, které krystalisovalo jako důsledek hospodářského boje české šlechty s německými patriciji a s dvorem. Český šlechtic, ohrožovaný německými bohatnoucími měšťany hospodářsky i politicky, uvědomoval si jako důležitý znak, jímž se lišil od cizáků, kteří ho vytlačovali z hospodářských posic, svůj český jazyk. Proti německé tvorbě, která ostatně byla omezena na malou část panstva, začala se proto záměrně stavět tvorba česká.

Úsilí o vytvoření česky psané literatury bylo podepřeno literárním úsilím duchovenstva, které mělo již plodnou tradici; tvorba světská, jež byla původně výrazem potřeb šlechty, vznikala vedle tvorby duchovní a vlastně proti ní. Tak pozorujeme od samého začátku 14. století námětové i druhové rozrůznění

česky psané literatury, v níž se rýsuje jako zvláštní oblast lyrika a epika, a to duchovní i světská. V dalším vývoji se diferenciacie literatury stále zvětšovala; tak jak literatura rostla, přibývalo literárních druhů i námětů.

Z duchovní tvorby měla nejdelší tradici lyrika. V druhé polovině 13. století vznikla tak zvaná *Ostrovská píseň* (začínající slovy „Slovo do světa stvoření“) o Kristovu vtělení a o vykoupení lidstva. Ve srovnání se starší Svatováclavskou písní je v ní nápadná ideová náročnost a pokročilejší básnická forma (4 sloky schématu 8a 5b 8a 5b).

Ještě náročnější je recitativní *Kunhutina modlitba* (začínající slovy „Vítaj, kráľu všemohúci“) z doby okolo roku 1300, která soutěžila s proslulým hymnem Tomáše Aquinského *Lauda, Sion, Salvatore* (Chval, Sione, Spasitele)⁵. Je to báseň neobyčejně vyspělá, stejně pokud jde o stránku ideovou, jako pokud jde o stránku jazykovou. Zpracovává dogma (článek víry) o přeměně hostie v Kristovo tělo při svátosti oltářní, tedy téma vyhrazené dosud latině. Protože její skladatel musel počestit některé výrazy z theologického názvosloví, vytvořil svou skladbou první předpoklady pro zlidovování bohovědné literatury, a tím stanul na počátku vývojové cesty vedoucí k zčeštění nejvyšších soudobých kulturních hodnot.

Kompozice modlitby je čtyřdílná. Úvod skladby tvoří nadšená apostrofa Krista sestupujícího z nebes na zem k věřícím; po díkůvzdání za oltářní svátost následuje vrcholná část modlitby, která rozvíjí dogma o svátosti oltářní (eucharistii). Poslední část skladby tvoří modlitba za odpuštění hříchů, šťastnou hodinku smrti a blaženost na nebesích.

Po výrazové stránce je *Kunhutina modlitba* neobyčejně vyspělá a vyrovná se obdobným modlitbám latinským. Její básník si libuje v bohatém rýmu, přesně zachovává metrum a projevuje neobyčejnou kulturu slova. Ze slohových prostředků si zvláště oblíbil protiklad. Velikou péči věnoval i stránce eufonické; zejména rád využívá anafory. Nejvýše se vzepjalo jeho jazykové umění ve třetí, vrcholné části básně.

Kunhutina modlitba je dokladem vysoké slovesné kultury. V dalším vývoji naší literatury se však výrazové umění lyrického projevu ještě stupňovalo, jak dokazuje nejstarší *Spor duše s tělem*, který pochází asi z dvacátých let 14. století. Tento *Spor* (nazývá se také první, protože jsou ještě dva *Spory* mladší) je dochován pohříchu porušeně a bez konce. Zpracovává samostatně oblíbený středověký námět, totiž hádku těla a duše o to, kdo z nich je odpověden za hříchy, které tělo za života napáchalo a pro něž je duše na posmrtném soudě souzena.

⁵ *Sion* je posvátný pahorek v Jeruzalémě, kde stával Šalomounův chrám. V novozákonním přeneseném smyslu je tak nazýván i duchovní Jeruzalém — společenství vyvolených božích, církev. — Latinská skladba Tomáše Aquinského byla složena po roku 1264, kdy zavedl papež Urban IV. svátek Božího těla.

Nejnámější středověká skladba zpracovávající tento námět je *Visio Philiberti* (Vidění Filibertovo). Vznikla v první polovině 13. století a je známa z mnoha opisů, překladů i parafrází. Český Spor však na této latinské básni nezávisí.⁶ O samostatném pojetí českého básníka svědčí už to, že na rozdíl od běžného soudobého pojetí neodehrává se spor až po smrti, ale je veden ještě za života, nedlouho před smrtí. Smrtí však báseň nekončí. Děj pokračuje líčením, jak po smrti uchopí duši ďáblové a položí ji na váhy. V smrtelné úzkosti se duše obrací s prosbou k P. Marii a ta vyprosí před Ježíšem soud. Na něm vystoupí Spravedlnost, Pravda, Milosrdenství a Pokoj. Závěr skladby není sice dochován, ale celkové ladění básně dovoluje domýšlet, že končila smírně, spasením duše.

Báseň měla i význam obecný, filosofický, neboť symbolisovala boj duchových a smyslových snah v člověku, tedy rozpor charakteristický pro celé středověké myšlení vztahující se k morálce. Závažnost tématu podtrhoval básník rafinovanou formou; užíval sloky s vnitřním rýmem (podle schématu 8a 8a 4b4b 8b) a kladl veliký důraz na eufonii. Tím již připravoval exklusivní literaturu, která se rozvíjela od doby Karla IV.

Kunhutina modlitba i Spor duše s tělem měly vliv na pozdější literární tvorbu, a tak se staly základními, kanonickými díly naší lyriky. Kunhutina modlitba působila na některé jiné modlitby a slokou prvního Sporu jsou složeny např. lyrické písně *Otep myrrhy* a *Mistr Lepič*.

Náročnost lyriky, o které byla řeč, souvisela nepochybně s kulturním prostředím v kláštorech. Ostrovská píseň a Kunhutina modlitba se do tohoto prostředí přímo hlásí: první je dochována v kodexu, který patřil klášteřu na Ostrovu u Davle, druhá je zapsána v breviáři, který náležel dceři krále Otakara II. Kunhutě, abatyši v klášteře u sv. Jiří. Obě básně jsou zapsány mezi texty latinskými a to ukazuje, že byly určeny publiku seznámenému s literaturou latinskou. Souvislost s klášterním prostředím lze předpokládat i u Sporu.

Náročná lyrika nemohla proniknout mezi lid a zůstala omezena jen na tehdejší vzdělance. U Kunhutiny modlitby a Sporu vadila většímu rozšíření mezi širší vrstvy patrně i jejich délka a recitační ráz. Zato však zlidověly dvě písně, které vznikly nejspíše již v první polovině 14. století, *Buoh všemohůcť* a *Jezu Kriste, ščedry kněže*; první píseň je velikonoční (oslavuje vzkříšení), druhá rozjímá o Kristovu vykupitelském díle. Obě, podobně jako Svatováclavská píseň, se později rozrostly o nové sloky. Skladbu *Jezu Kriste, ščedry kněže* přepracoval Hus.

Církev věnovala velikou pozornost zpěvu liturgickému, v němž se projevila záhy i původ-

⁶ *Visio Philiberti* nebylo však u nás neznámé; v druhé polovině 14. století byla tato skladba dokonce přeložena veršem do češtiny a okolo roku 1400 znova volně česky zpracována.

ní hudební tvořivost; dokládá ji nejstarší zpěvník, *notované troparium* z roku 12357, obsahující i skladby českého původu. Tento zpěvník dal opatřit pro svatovítskou kapitolu děkan Vřt († 1271).

Za posledních Přemyslovců skládal liturgické zpěvy dominikán DOMASLAV. Ten vytvořil celou básnickou školu, jejíž básníci si kladli vysoké umělecké cíle a dosáhli ve svých skladbách mimořádné úrovně, takže některé skladby pronikly i do ciziny. V jejich skladbách se objevuje i domácí tematika (oslava domácích světců). Celá tato tvorba však byla latinská — česká duchovní píseň byla zjevem výjimečným a šíře se začala uplatňovat až za husitství.

Druhou větev duchovní tvorby představovala epika, ztělesňovaná veršovanou legendou.

Nejstarší legendy složené v českém jazyce jsou trosky cyklu, který zpracovával látky související s Kristovým životem a učením; dochovány jsou, avšak jen ve zlomcích, legendy *o umučení*, *o apoštolích*, *o seslání Ducha svatého*, *o nanebevstoupení Kristově*, *o Panně Marii* a apokryfy *o Jidášovi* a *o Pilátovi*. K této skupině legend a apokryfů se volně druí ještě legenda *o papeži Silvestru*. Všechny skladby tohoto cyklu projevují nápadné shody formální (sdruženě rýmovaný osmislabičný verš s podobnými rytmickými tendencemi), takže se dá právem mluvit o nejstarší epické škole. Pokud jde o látky, jsou to volná zpracování latinských předloh, zejména Voraginovy sbírky *Legenda aurea*.

Pro náměty nejstarší skupiny legend je charakteristický exotismus a napínavost. Skladatelům šlo zřejmě o uvedení zajímavých cizích látek do českého jazyka, a tím o jakousi soutěž s latinskou literaturou. Exotismus a napínavost těchto legend nepochybně souvisí i s vlnou zájmu o východní země vzbuzeného křížovými výpravami. Tak se objevuje v naší literatuře typická středověká legenda vzdálená prostému vyprávění o životě světce, s jakým jsme se shledávali v legendární tvorbě 10. a 11. století. Je to projev další fáze ve vývoji středověkých literatur, kdy se ve vyprávění ztrácel vztah k aktuální domácí skutečnosti a na první místo se kladla fantastika. Legenda byla ceněna právě pro fantastický a exotický živel. Proto se také se zvláštní oblibou zpracovávaly apokryfy, doplňující vypravování biblické a mocně působící na zjitřenou fantasií soudobého člověka.

Srovnáváme-li po námětové stránce nejstarší legendární tvorbu v českém jazyce s legendární tvorbou latinskou, která byla tehdy u nás v oběhu, překvapí nás jistě zajímavý zjev, že v legendách skládaných latinsky pozorujeme zájem o české světce a české prostředí (latinská legenda o Prokopovi, Václavovi,

¹ *Troparium* se říkalo původně knize obsahující tropy (srov. str. 65). Protože od 13. století tropů ubývalo, užívalo se později názvu *troparium* i pro knihy obsahující sekvence jakožto útvary svou povahou tropům nejbližší. — *Sekvence* vznikly podkládáním bohaté koloratury v jásovém mešním zpěvu aleluja (= chvalte Pána), brzo však vznikaly podle vzorů takto vzniklých skladeb i skladby nové, takže se sekvence vyvinula jako samostatná forma, jejímž charakteristickým znakem byla sylabičnost (každému tónu odpovídala jedna slabika) a melodická dvojdílnost. Nejčastější melodické schéma sekvence je *a bb cc . . . x*: několik melodických dvojic je uvedeno a zakončeno samostatným předzpěvem a dopěvem. Tím se lišila sekvence od strofických hymnů. — Sekvence působily později i na světskou píseň.

Hroznatovi, Anežce), kdežto legendy složené česky ho nemají. Českým básníkům šlo hlavně o to, aby dali publiku latiny neznalému exotické vyprávění, jaké hovělo vkusu doby rozkvetlého rytířství. K rytířskému světu se tyto legendy hlásí i obrazy z rytířského života. Je to např. vidět v líčení Kristova vjezdu do Jeruzaléma (legenda o umučení), kde je jízda Kristova na prostém oslátku stavěna do kontrastu s pompou královského vjezdu, jaký by si byl býval mohl Kristus jako bůh dopřát. Tím se však do legendy prodírá líčení skutečného života. Pro české kulturní prostředí je přitom dále charakteristické, že v apokryfu o Jidášovi básník připoutal i cizí téma k domácí problematice narážkou a vložkou o zavraždění posledního Přemyslovce roku 1306, kterou komentoval děj.

Apokryf o Jidášovi je z cyklu literárně nejcennější. Podle narážky na vymření panujícího rodu lze tuto památku a tím i celý cyklus datovat k roku 1306, avšak jazyková vyspělost a promyšlený pravopisný systém, jímž jsou texty zapsány, zřetelně ukazují, že nešlo o první literární pokusy v českém jazyce. Jistě se zde uplatnila i tradice českého kazatelství, tím spíše, že legendy mají recitativní charakter; byly totiž zaměřeny na posluchače, nejspíše v klášteře, ale je pravděpodobné, že počítaly i s laiky.

Pro mladší vrstvu legend, hlásící se asi do třicátých let, je charakteristické úsilí o rozšíření škály výrazových prostředků. Tak pozorujeme na jedné straně pokusy o složitější formu, což se projevuje i v lyrisujícím postoji k látce, a na druhé straně snahu zjednodušit výrazové prostředky. Pro první vývojovou dráhu je charakteristická např. legenda o *svatém Alexiovi*, která oslavovala středověký ideál askety, kdežto druhou cestu představuje zejména legenda o *Ježíšově dětství*, zpracovávající příhody z Kristova mládí, o nichž se nevypravuje v bibli. (Tato apokryfní látka byla básnicky zpracována dvakrát.) S úsilím o složitější formu souvisí i použití dialogu v *Rozmluvě Panny Marie se svatým Anselmem* a zpracování látky formou strofickou v legendě o *Adamu a Evě*. V oblasti tematické je charakteristické pro mladší legendy to, že se jejich hrdinou stával rytíř, jak ukazuje legenda o *deseti tisících rytířů* a legenda o *svatém Jiří*. Vypravování o sv. Jiří s pohádkovým motivem, jak Jiří přemůže v boji draka a osvobodí tím královskou dceru, přešlo i do lidového podání.

Líčením rytíře, i když je děj položen do dalekých krajín, jako v legendě o svatém Jiří a v legendě o deseti tisících rytířů, přibližovala se legenda soudobému životu, neboť se hrdinou stával feudál. Snad bylo uvedení těchto legend do českého jazyka uspišeno i světskou epikou, jejíž hlavní dílo, veršovaný epos o Alexandru Velikém, tak zvaná *Alexandreida*, vzniklo v době asi současné s nejstarším cyklem legend, ne-li o něco dříve.

Ve vypravování o Alexandrovi byl podán ideální obraz soudobého feudála a českého státu na postavě starověkého vojevůdce a jeho příhodách. Alexandr

Veliký byl jednou z nejčastěji literárně zpracovávaných postav v středověkých literaturách a jeho život byl básnicky ztvárněn na naší půdě i německy. Autor české básně chtěl vytvořit dílo, kterým by nasýtil zájem českých feudálů o dobrodružnou tematiku a soutěžil tím s německou rytířskou epikou. Jeho báseň zpracovává v duchu své doby hotový námět; oporou mu byla latinská báseň Gualtera Castellionského z poslední čtvrti 12. století, ale přihlížel i k německé skladbě Ulricha von Eschenbach, vzniklé na dvoře Přemyslovců. I když však skladba líčí cizího hrdinu a opírá se o cizí předlohu, má specificky české rysy ideologické i formální. Po stránce ideové je výrazem snah českého šlechtice z rozhraní 13. a 14. století, a proto se do ní promítly i soudobé politické otázky, zejména názor vysoké šlechty na uspořádání státu a její vlastenectví, namířené proti německému živlu. Jako dílo umělecké zaujme stejně bohatým jazykem jako snahou po vyjádření co nejkonkrétnějším. Proto i obrazy a metaforika je volena tak, aby byla šlechtickému publiku co nejbližší. Jako dílo vysoce umělecké byla Alexandreida často opisována a stala se základním dílem naší středověké epiky.

Ještě větší oblibu si získala u publika veršovaná *kronika tak řečeného Dalimila*, sepsaná v letech 1310 až 1314. Na rozdíl od exotické Alexandreidy zobrazuje domácí problematiku bezprostředně. Její vztah ke skutečnosti je proto přímý, ideál není podáván oklikou, nýbrž nelomeně. Na rozdíl od autora Alexandreidy, který byl mluvčím zájmů panstva, v kronice se ozval mluvčí drobné šlechty. Proto je politická problematika viděna očima bližšíma lidu, takže se objevují jisté prvky demokratismu. Tím autor Dalimilovy kroniky předjal pokrokovou část literatury, ve které promlouvalo od šedesátých let 14. století měšťanstvo. Svým vášnivým vlastenectvím působilo jeho dílo ještě po dlouhá staletí.

Bezprostřední vztah ke skutečnosti a pohled zdola na společenské problémy působil i na to, že autor Dalimilovy kroniky neusiloval o epos vysokého slohu po způsobu Alexandreidy, nýbrž že mu šlo o prosté vypravování. Proto volil takové výrazové prostředky, které se jeví ve srovnání s Alexandreidou jako primitivnější. Není to však důkazem menší umělecké hodnoty skladby. Skladatel Dalimilovy kroniky mířil jinam než skladatel Alexandreidy, a proto musel použít jiné formy. Chtěl psát dílo propagační a úderné, a proto je jeho jazyk méně bohatý než jazyk Alexandreidy a také verš daleko méně přesný (bezrozměrný). Největší síla tohoto díla je v jeho tendenčnosti. Básník se dívá na celý dějinný vývoj očima zaujatého a vášnivě zúčastněného člověka, který vidí a hodnotí všechny otázky z hlediska potřeb současnosti. Jeví se zejména jako vášnivý vlastenec a nenávisník všeho cizáckého. Protože dovede pro svou vášeň najít přiléhavý výraz, mluví ještě k dnešnímu čtenáři.

Podobný vlastenecký ráz, jakým je prostoupena Dalimilova kronika, má také lyrická *Nota ot pana Viléma Zajicece*⁸. Je to elegie na smrt českého pána zemře-

⁸ Píseň o panu Vilému Zajícovi.

lého v boji s Němci, která vyznívá v nenávislnou protiněmeckou invektivu. Skladba je důležitá jako nejstarší doklad politické lyriky a předjímá svou vášnivost i svým vlastenectvím politickou píseň husitské doby.

Styl Alexandreidy připomíná skladba *o bitvě u Křešćaku*, otištěná roku 1584 Prokopem Lupáčem v Historii o císaři Karlu IV. Podle Lupáče je to úryvek z jinak neznámé básně o králi Janovi Lucemburském.

Jako vložky v mladších divadelních hrách máme dochovány i nejstarší doklady milostné písně mající ráz našich písní lidových. Vznik těchto dochovaných památek můžeme klást již do našeho období. Patří sem zejména dvě písně pojaté do Hry veselé Magdalény: *Kudy sem já chodila, tudy tráva zelená a Byla ti sem v sádku, v zeleném hájku*.

Tyto písně mají již charakteristické znaky lidové písně, jakou známe z dnešního folklóru. Zdá se, že právě v této době se vytvářely charakteristické znaky lidové zpěvní lyriky, které pak trvaly až do nové doby. Nepochybně na jejich formu působila lidová píseň románských národů, z níž se šířil sylabický verš, rým a strofa. Tyto charakteristické znaky má ovšem také staročeská píseň umělá, duchovní i světská. Rozvoj umělé světské písňové lyriky však nastává až později, v době Karla IV.

Shod novočeské lidové písně se staročeskou umělou lyrikou si všimli někteří badatelé a domnívali se, že staročeská umělá poesie závisela na lidové. Styčné body zde nepochybně byly, ale sotva šlo o závislost jednostrannou. Lze připustit nejspíše tolik, že se charakteristické prvky dostaly do lidové světské lyriky spíše, než se rozmohla světská píseň „literární“, a že mezi lidovou a umělou tvorbou byla interference.

O latinské lyrice a latinských počátcích českého dramatu pojednal Jan Vilikovský v *Písemnictví českého středověku*, 1948. — O latinské hymnologii psal Antonín Škarka, Dominikán Domašlav a čeští hymnografové jeho směru, VKČSN 1950 (zde vydal i příslušné latinské texty) a *Nové kapitoly ze staré české hymnologie*, Sborník filologický 12, 1940—1946.

Traktát Koldy z Koldic De strenuo milite vydal A. Scherzer, *Der Prager Lektor Fr. Kolda und seine mystische Traktate*, Archivum Fratrum Praedicatorum 18, Roma 1948. O Koldovi psal Jan Vilikovský, Abatyše Kunhuta (v *Písemnictví českého středověku*, 1948). Srov. také Vladimír J. Koudelka O. P., *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, Archivum Fratrum Praedicatorum 25—27, 1955—1957.

Zbraslavská kronika je vydána Josefem Emlerem v FRB IV, 1884. — Druzí pokračovatelé Kosmovi v FRB II, 1874; k latinskému textu vydanému Emlerem je zde připojen novočeský překlad Václava Vladivoje Tomka.

O Malogranatu pojednal Vilém Kallab, *Malogranatum a jeho původce*, VKČSN 1911.

Pro širší publikum vyšla základní díla latinské prózy z tohoto období v novočeských překladech: ukázky z Koldovy paraboly ve Výboru ČSAV (překlad Jana Vilikovského); Zbraslavská kronika v překladu Františka Heřmanského s historickým úvodem Zdeňka Fialy 1952 (předtím český překlad Jana Václava Nováka 1905); Příběhy krále Přemysla Otakara II.

a O zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II. přeložil a vydal (ve společném svazku) Karel Hrdina s doslovem Rudolfa Holinky 1947; ukázka z Hrdinova překladu O zlých letech je také ve Výboru ČSAV.

Kroniku Františkovou vydal v latinském originále Josef Emler, FRB IV, 1884.

Život blahoslaveného Hroznaty (Vita fratris Hroznatae) v latinském znění spolu s novočeským překladem je v FRB I, 1873 (latinský text vydal Josef Emler, překlad pořídil Josef Truhlář); nový překlad pořídil Arnošt Voves, Život blahoslaveného bratra Hroznaty, 1930. — Legendou o bl. Anežce se zabýval Jan Kapistrán Vyskočil, Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry, 1932. Zde je otištěn i latinský text legendy.

Vita maior je vydána Václavem Chaloupeckým a Bohumilem Rybou v knize Středověké legendy prokopské, 1953; podstatnou část přeložil Ryba též do češtiny a vydal v knize Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století. Vydali a výkladem doprovodili Antonín Matějček a Jindřich Šámal, 1940.

O českých kancelářích pojednal Ferdinand Tadra, Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV., 1892; srov. též Jan Bedřich Novák, Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renaissancí, ČČH 15, 1909.

O Jindřichovi z Isernie psal Václav Hrubý, Jindřich Vlach z Isernie a počátky městských knih pražských i desk zemských, Časopis archivní školy 1, 1923; Karel Doskočil, Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie, tamtéž 25—26, 1937—1938. — O mistru Bohuslavovi Jan Bedřich Novák, Kritika listáře královny Kunhuty (ve Sborníku prací k šedesátinám . . . Jar. Golla, 1906).

Olomoucký rostlinář vydal (po Aloisu Müllerovi, ČČM 51, 1877, str. 390n.) Václav Flajšhans v Nejstarších památkách jazyka i písemnictví českého, 1903; tam jsou i cisiojány.

O německé literatuře ve středověku viz čtyřsvazkové dílo Gustava Ehrismanna, Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters, 1918—1935. Z českých prací jsou velmi informativní skripta Huga Siebenschneida a Leopolda Zatočila Stručné dějiny německé literatury do roku 1250 s ukázkami originálů a jejich překlady, 1958.

O německo-českých vztazích viz A. Schmaus, Tschechisch-deutsche Literaturbeziehungen (Deutsche Philologie im Aufriss, Berlin-München 1954).

Německým básnictvím v Čechách ve 13. století se zabýval Arnošt Kraus, Jan z Michalovic, německá báseň z 13. věku, 1888. — Tendenčně a nevědecky sebral doklady o vztazích německé a české literatury Konrad Bittner, Deutsche und Tschechen, 1936. Jeho spis byl ostře odmítnut českou vědou, zejména Frankem Wollmanem v díle K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské, 1936. Výběr z německé milostné poesie rytířské hlavně s přihlédnutím k hudební stránce pořídil Jaroslav Vanický, Minnesang. Středověký rytířský zpěv 12.—15. století, 1958. Tam jsou také přetištěny a přeloženy milostné písně Václava II. a připojena bibliografie.

O stycích s cizinou přinesl cenný materiál Ferdinand Tadra v díle Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, 1897; z novějších publikací kulturní význam našich zemí ve starší době pro evropskou vzdělanost osvětluje sborník Co daly naše země Evropě a lidstvu, I 1939, II 1940, 2. vydání v jednom svazku 1940.

Ostrovská píseň a Kunhutina modlitba jsou vydány nejprístupněji Antonínem Škarkou v Nejstarší české duchovní lyrice, 1949; zde i rozbor a bibliografie. — Kunhutina modlitba a Ostrovská píseň je pojata také do Výboru ČSAV.

O Kunhutině písni viz Pavel Trost, Kunhutina píseň a sekvence Tomáše Akvinského „Lauda Sion“, SaS 6, 1940.

První Spor duše s tělem vydal kriticky Stanislav Petřra ve Sborníku filologickém 9, 1931. Ukázky z tohoto Sporu jsou ve Výboru ČSAV.

Z literatury o sporech: Josef Truhlář, O staročeských Sporech duše s tělem, ČČM 55, 1881; Stefan Vrtel-Wierczyński, Rozmowa człowieka se śmiercią w literaturze polskiej i czeskiej, 1926; H. Walther, Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters, 1920.

Písňe Jezu Kriste, ščedrý kněž e a Buoh všem ohú cí rozebral a vydal Zdeněk Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu II, 1954, a Antonín Škarka, Nejstarší česká duchovní lyrika, 1949; tam rozbor i bibliografie. — Nově vydáno také ve Výboru ČSAV.

Nejstarší zlomky legend vydal Václav Flajšhans v Nejstarších památkách jazyka i písemnictví českého, 1903. Nově jsou otištěny ukázky z legendy o apoštolích, o seslání Ducha svatého, legendy o Panně Marii, Pilátovi a Jidášovi ve Výboru ČSAV. — O nových nálezech viz zprávu Emmy Urbánkové, Nově nalezené staročeské zlomky v Národní a universitní knihovně v Praze, Česká literatura 1, 1953, a František Šimek, Cyklus nejstarších staročeských legend obohacen nálezem nových zlomků, Náboženská revue 27, 1956. Tyto nové nálezy vydala za spolupráce Františka Ryšánka a Františka Šimka Emma Urbánková, Klementinské zlomky nejstarších českých legend, 1959. Nově objevený zlomek legendy o nanebevstoupení ohlásil a otiskl Jiří Cejnar, Nově určené zlomky staročeských legend, LF 7 (82), 1959.

Zlomek legendy o sv. Alexiovi vydal Václav Bolemlr Nebeský v ČČM 25, 1851, a Julius Feifalik ve Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur VII (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der Akademie der Wissenschaften in Wien, sv. 37, roč. 1861).

Zlomky legendy o narození a dětinství Krista Pána vydal Adolf Patera v ČČM 71, 1897. — Ježíšovo mládí (zvané též Knihy o božiem narození a o boží mladosti) je otištěno ve Výboru I, 1845.

Anselma vydal Patera v Svatovítském rukopise, 1886. — Zlomky legendy o Adamovi a Evě vydal týž v ČČM 58, 1884.

Legendu o 10.000 rytířích vydali Josef Truhlář a Václav Vondrák v LF 15, 1888, str. 249—259 a 16, 1889 (dva různé rukopisy). — Legendu o sv. Jiří otiskl Patera v ČČM 61, 1887.

Literatura o Alexandreidě je uvedena na str. 113. — Literatura o Dalimilově kronice je na str. 121.

Notu ot pana Viléma Zajiece vydal Jan Gebauer v LF 11, 1884, str. 302—305. — Nové vydání při Nejstarší české rýmované kronice tak řečeného Dalimila péčí Bohuslava Havránka a Jiřího Daňhelky, 1957, 2. vydání 1958. Rovněž je pojata do Výboru ČSAV.

Některých nejstarších památek z tohoto období i z dalších období všimá si Péter Király v stati Zur Frage der ältesten slowakischen Sprachdenkmäler, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungarica 4, Budapest 1958.

Hra veselé Magdalény je nejpřístupněji vydána v antologii Staročeské drama, kterou sestavil Josef Hrabák 1950, a ve Výboru ČSAV.

Literatura o veršové formě nejstarší lidové písňe byla uvedena na str. 39. — Názor o závislosti staročeské umělé lyriky na lidové písni pronesl Josef Letošník, O některých obdobích mezi českými písňemi lidovými a umělou poesíí staročeskou, Časopis Moravského musea zemského 10 a 11, 1910 a 1911.

ALEXANDREIDA

Staročeský epos o Alexandru Velikém se dochoval v osmi zlomcích z různých částí básně. Proto můžeme dostatečně poznat celkový ráz skladby i způsob práce jejího autora. Rozsah skladby odhadujeme ze srovnání s hlavním pramenem staročeského básníka na 9000 veršů (dochovalo se jich 3449). Starší dochované zlomky jsou kratší (zlomek *Budějovický* z první čtvrtiny 14. století, *Budějovicko-musejní* z doby před třetím desetiletím 14. století, *Jindřichohradecký* z polovice 14. století a rovněž asi z polovice 14. století zlomek *Vídeňský*, *Musejní* a *Šafaříkův*), nejrozsáhlejší — a zároveň nejmladší — je zlomek *Svatovítský* ze začátku 15. století, který přináší první část skladby, a to souvisle 2460 veršů. V nejnovejší době přibyl ještě zlomek *Ostřihomský* asi z poloviny 14. století, který přináší dalších 86 veršů. — Celkem se ve všech těchto zlomcích dochovalo 4050 veršů, z nichž se 601 veršů překrývá.

Zlomky, v nichž se některé pasáže překrývají, dovolují sledovat způsob dalšího tradování díla. Ze srovnání Svatovítského a Jindřichohradeckého zlomku vyplývá, že báseň byla obměňována a že je nutno rozlišovat její dvojí recenzi. Mezi uvedenými zlomky najdeme nejen drobné změny stylistické, ale i věcné změny vzniklé zkracováním nebo doplňováním. Pro malý počet veršů, které se v různých zlomcích kryjí, nelze však jednoznačně do tohoto oddělení zařadit všechny zbývající zlomky. Která recenze má blíže k původnímu staročeskému znění, není dosud uspokojivě určeno; převažuje názor, že je to recenze dochovaná ve Svatovítském zlomku, který poukazuje na těsnější sepětí s latinskou předlohou než Jindřichohradecký zlomek.

Zpracování života a činů makedonského krále Alexandra Velikého (356 až 323 př. n. l.) patří mezi oblíbená témata starověkých a středověkých literatur. Setkáme se s ním nejen v písemnictví evropském, ale i v Asii a v Africe. Zvláště v oblastech, kde místní tradice oživovala zájem o tuto postavu starověkých dějin, je možno sledovat ohlas alexandrovské látky v rozmanitých slovesných projevech. Zároveň s rozšířením a různým zpracováváním procházela tato látka vývojem, který do ní postupně vnašel další prvky motivické i rozdílné aspekty v jejím pojetí.

Základem literárních zpracování alexandrovské látky byla jednak historická, jednak románová díla řecká, pro středověk však měla zvláštní důležitost zpracování latinská. Z nich bylo nejrozsáhlejší historické dílo *Quinta Curtia Rufa* (1. století n. l.) a dva převody řeckého románu zpracované Juliem Valeriem (kolem poloviny 4. století) a Leonem (10. století).¹ K těmto památ-

¹ Curtius Rufus opíral svou práci o řadu historických děl řeckých z období helenistického; protože se v nich mísila historická skutečnost se smyšlenými doplňky, hranice mezi tímto zdrojem zpráv a řeckým románem nebyla nikterak ostrá. Románová verze Valeriova a Leonova se zakládá na vypravování připisovaném Aristotelovu synovci Kallisthenovi (ve skuteč-

kám se druží ještě mnoho dalších, které oživovaly neustále a v různých literárních formách paměť antického hrdiny, ať jde o zpracování zahrnující celý jeho život, nebo jen některé události z něho. Ve středověku přispívala k popularitě Alexandrově i různá díla kazatelská, mravně výchovná a soubory životních rad, jako např. spisek *Secretum secretorum* (Tajemství všech tajemství). Zmínky zasluhuje i forma dopisová, již byl zpracován snad už původní řecký román. Později se shledáváme s formou dopisů a listin i v latinských památkách; navazují na starší tradici alexandrovskou jednak přímo (Alexandrov listy Aristotelovi, královně Olympiadě, Aristotelovy listy Alexandrovi), jednak vyvolávají ještě v pozdním středověku nové ohlasy, jako je např. u nás *Zápis Alexandra Velikého slovanskému jazyku a českému*, vzniklý v době husitské. Vedle děl prozaických vznikala ve středověku i latinská zpracování veršovaná. Z nich dosáhla největší popularity a pro další tvorbu měla největší význam Alexandreida francouzského básníka GUALTERA CASTELLIONSKÉHO, napsaná v letech 1178 až 1182.

Když přestaly být příběhy Alexandrovy předmětem zájmu jen vzdělanců a dostaly se i k ostatním vrstvám středověké společnosti, ožily i v literaturách národních. Bylo to nejprve v světské poesii rytířské, jejíž tvůrci hledali v antice látkové zdroje, čerpající z oblíbených starších děl, převážně latinských. V dávných hrdinech viděli předchůdce a vzory středověkých rytířů a lehce přizpůsobovali antické příběhy středověkému způsobu života i křesťanským názorům. Touto proměnou prošla i historie o Alexandrovi, která spolu s příběhy trojskými patřila k nejvyhledávanějším látkám.

Na rozhraní 13. a 14. století připoutalo alexandrovské téma i českého básníka, který v oblíbené postavě Alexandrově oslavil všechny velké ctnosti rytířství. Bylo to právě v době, kdy se na jevišti našich dějin významně uplatňoval český šlechtic, rozhodně zasahoval do dějinných událostí v zemi a v souvislosti s tím i do otázek širšího dění evropského; přitom se utvářely nové podmínky pro formování osobité kultury šlechtické, do té doby málo vyhraněné a stojící často pod vlivem cizím, hlavně německým.

Jako jiní středověcí básníci, kteří obrátili pozornost k životu Alexandra Velikého, i staročeský básník vyšel u látky tak často zpracovávané z děl svých předchůdců. Za hlavní pramen si zvolil báseň Gualterovu, jejíž obliba i význam rostly, když se jí začalo užívat i na středověkých školách jako vzoru latinského veršování.

Dílo Gualterovo vznikalo v souvislosti s oživeným zájmem o antiku, který se hlásil ve 12. století v některých francouzských střediscích vzdělanosti, především v Chartres. Toto hnutí

---

nosti jde však o dílo až z 2. století n. l.). Leonovo zpracování se šířilo později v úpravě pod titulem *Historia regis Macedoniae de proeliis* (Historie o válkách macedonského krále) nebo zkráceně *Historia de proeliis* (Historie o válkách).

bylo vyvoláno úsilím o nové tvůrčí možnosti umění a přitom se otvírala i cesta novému pojetí a působení antické literatury. Funkce literární tvorby a její prostředky nezůstávaly už převážně omezeny jen na výslovně náboženskou tematiku nebo na složité otázky filosoficko-theologické a v dílech starověkých nebyly už hledány jen jazykové a stylistické hodnoty, nýbrž pozornost upoutávala i stránka obsahová. V starověkých dílech byl spatřován výraz trvale platných křesťanských pravd a zákonitostí života, zastřených ovšem výmysly básníků a jejich pohanským myšlením.

Z této situace vyšla veršovaná Alexandreida Gualterova. Patří jí významné místo nejen pro umělecké a ideové hodnoty, ale i pro podněty, které dala rozvoji historické epiky, jímž právě ožívala básnická tvorba. Od starších děl prozaických liší se tato báseň pozorností věnovanou uměleckému zpracování. Gualterovým cílem bylo zpracovat historický epos tak, aby snesl přísná měřítka srovnání s klasickými díly antickými. Nejenom zpracováním, ale i pojetím přenesl dílo do starověku, kam patřilo svým tématem. Vznikla tak rozsáhlá báseň o deseti knihách a více než 5000 verších. Její ohlas působil nejen na tvorbu latinskou, ale i na projevy jednotlivých národních literatur, přímo při vzniku Alexandreidy norské, německé i české.

Vedle tohoto hlavního pramene sáhl staročeský autor podle zvyku středověkých básníků i k jiným zdrojům. Tak se především opíral o glosy, kterými vykladači komentovali báseň Gualterovu (rozdělili např. a osvětlovali historické nebo mythologické narážky, podrobněji vykládali o některých jmenovaných postavách apod.). V českém zpracování se uplatňuje i básníková znalost německé Alexandreidy, kterou v Čechách složil roku 1287 Ulrich z Eschenbachu. Českého autora s ní spojovalo vedle stejné základní předlohy — Gualterovy básně — též základní východisko, totiž úsilí o přepracování skladby pro šlechtické publikum. Význam Ulrichova díla pro českého autora však nelze přecenit, jak se někdy stávalo; náš básník se v základě rozešel svou koncepcí s typickým dvorským pojetím Ulrichovým. K těmto pramenům dále přistupovala bible a snad i *Historia destructionis Troiae* Quidona z Columny (z roku 1287) a některá díla jiná; jejich přesné určení je však při universalnosti středověké literatury a při tehdy obvyklém způsobu přejímání z jednoho spisu do druhého obtížné.

Typické znaky odlišující Gualterovu báseň od ostatních rozšířených zpracování alexandrovské látky měly veliký význam pro osobité pojetí české skladby. Především je to Gualterovo překonání pouhé zábavnosti a záliby ve vzrušujících a často fantastických příbězích, jejichž omezení mu umožňovalo soustředit pozornost k činům a k prostředí hlavní postavy. Dále je pro Gualtera příznačné zamýšlení nad během událostí a jejich hodnocení, a konečně i úsilí o skutečně umělecké zvládnutí látky. Při vzniku staročeské Alexandreidy se dostalo právě těmto stránkám uplatnění, a to uplatnění tvořivého.

Český básník především uvedl převzatou látku do těsného vztahu s aktuální situací své doby. Při jejím sledování nevycházel z obecných principů, to je nepřebíral látku ze své předlohy — Gualtera — mechanicky, ale opíral se o životní názory a potřeby toho prostředí, pro něž svou báseň vytvářel,

prostředí české šlechty. Došel tak k osobitému pojetí dějů a postav, pod jehož vlivem zdůraznil vztah mezi vyprávěnými událostmi a skutečností a ještě jej vystupňoval připojovanými úvahami.

Východiskem této snahy o přiblížení událostí ze života Alexandrova české feudální společnosti je proměna latinské předlohy, složené pod vlivem antic- kých děl epických, v dílo typicky středověké. Český básník podržel podle Gual- tera základní osnovu díla,² ale byl si vědom toho, že jeho skladba je určena obecenstvu, které nezná dějiště vyprávěných událostí — antický svět s je- ho historií, myšlením, náboženstvím i tvorbou slovesnou; proto svou před- lohu hluboce přetvořil. Celý příběh zbavil původního antikisujícího rázu a zasadil jej do prostředí středověké feudální společnosti. Ukazuje to např. pojetí velkého Alexandrova tažení na Východ, v němž se hlásí reminiscence na křížové výpravy křesťanských bojovníků proti pohanským národům, dále popisy způso- bů boje, zbraní, pojetí společenských vztahů, vojenského zřízení a královské rady, nebo dokonce pojmenování příslušníků Alexandrovy družiny českými jmény. Narážky na osoby, na historické události nebo na okruh náboženských představ antických a na mythologii, které předpokládají hojně znalosti staro- věku, nejednou český autor vypustil, nepokládal-li je za podstatné. Naopak ty po- známky nebo stručné zmínky Gualterovy, které do skladby zařadil a které byly běžné středověkému vzdělanci, vzhledem k svému publiku rozváděl a osvětloval (např. ve vyprávění o rodičích Alexandrových, o událostech trojských, o Parido- vi, o libyjské poušti, o Babylónu); k tomu měl nejednou oporu v glosách připojo- vaných k dílu Gualterovu, v Ulrichově Alexandreidě nebo v jiných pramenech.

Aby dosáhl co největšího soustředění, zbavil vyprávění podrobností a odbo- ček a dal vyniknout zájmu o prostředí a o situace, v nichž mohl jeho posluchač sledovat především život a jednání rytířů (hlavně ovšem Alexandra), zmínky o správě země, o událostech válečných apod. Příznačný je proto v české básni důraz na děj; především dějem charakterisuje básník své postavy a v ději dává poznávat jejich smýšlení a city. Těmto místům věnoval ve své skladbě nejvíce pozornosti a zde také ve srovnání s předlohou postupoval nejsamostatněji. Připomeňme např. rozsáhlý popis bitvy u Issu,³ dobývání Tyru⁴ a narážky na osudy porobené země a na následky války (líčení ohlasu války na venkově)⁵.

² V souhlasu s Gualterem (a s tradičním zvykem středověkých básníků) počíná oslovením čtenářů, v němž uvádí své dílo a hovoří o obtížích básnické práce i o rozličném jejím ohlasu. Po tomto úvodu následuje vlastní vyprávění o Alexandrově mládí a o jeho prvních vojenských úspěších. V nejrozsáhlejší části díla líčí básník plavbu do Asie, kde vítězné boje s Dariovými vojsky otevřely Alexandrovi cestu k dalším úspěchům, a pak popisuje cestu do Egypta, prů- chod Sýrií a dobytí Babylónu. Touha po vítězství vede Alexandra do Indie a vojenské úspě- chy jej podněcují k cestě za světovládou — na jejím vrcholku však přichází pád, Alexandrova smrt, která je mementem pro všechny, kdo chtějí ovládnout celý svět, ale nedovedou ovládnout sebe.

³ Zlomek Svatovítský (AlxV), verš 1372n.

⁴ AlxV v. 1995n.

⁵ AlxV v. 2235n.

Všude tu nalezneme drobné nebo rozsáhlejší samostatné doplňky a změny, neboť tato místa nejspíše mohla ožívat stykem se skutečností a nejednou lze v nich hledat i ohlas osobní zkušenosti autorovy.

Aktualisace, kterou sleduje staročeský básník, neměla však pouze přibližovat nebo oživovat vyprávěné události ze vzdálené minulosti, nýbrž vedla ještě dál: do pojetí postav i jejich jednání básník přímo promítal určité životní názory a zásady, upozorňoval jimi na živou problematiku doby a konečně vytvářel typ šlechtice podle představ a potřeb své doby. Autor nehledal v pramelech jen zdroje pestrých příběhů, jimiž by především pobavil, citově vzrušoval nebo oslňoval učeností svých výkladů a rozsahem svých znalostí. Svým dílem se nesnažil obsáhnout co nejšíř bohatou látkovou tradici alexandrovskou, nýbrž volil cestu omezeného výběru, aby dosáhl soustředění k určitým stránkám života Alexandrova. Proto také odmítl exotičnost prvků, které se nabízely hlavně z děl opřených o *Historii de proeliis* (z ní rozšiřoval svá vyprávění i autor německé *Alexandreidy*); do svého díla nedal proniknout ničemu, co by posluchače odvádělo do světa fantastických příhod. Příběhy, které vybíral pro svou báseň, byly pro autora především závažnou zkušeností minulých dob, stávaly se však zároveň zdrojem životních zásad a poučení tím, že obracely pozornost k základním otázkám šlechtického života.

Svou snahu přímo působit na život šlechty autor stupňoval v kritických poznámkách k událostem a v morálitách spojujících jednotlivé epizody. Tvořivě tu využíval některých míst předlohy, aby dal vystoupit přímé formulaci těchto zásad. Jsou na rozdíl od předlohy podstatným kompozičním prvkem a vystupují jako důležitý nositel ideové koncepce díla. Jejich výraznost je zvyšována i tím, že jim dal ustálenou podobu a místo ve skladbě; je k tomu využito jednak promluv zařazovaných přímo do jednotlivých epizod, jednak gnóm a odboček, v nichž vystupuje sám autor.

K přímé řeči sáhl staročeský autor častěji než autor latinský, ale zřídka-kdy proto, aby rozvinul dialog. Zato výrazně převažují monology několika hlavních postav (*Alexandra, Aristotela, Daria*), jejichž obsah ukazuje, že přímé řeči je využito záměrně k zdůraznění závažnosti místa. S tímto způsobem se ve středověké literatuře setkáváme často, v očích středověkého čtenáře nebo posluchače přímá řeč dodávala váhy hlásaným myšlenkám. V *Alexandreidě* jsou to především zásady týkající se vlády, vztahu k poddaným, soudnictví a vojenských povinností. Důležitého souhrnu se jim dostává v radách udělovaných Aristotelem mladému Alexandrovi v začátcích jeho vlády⁶; znovu se vrací obsáhlý výčet povinností pána a vládce ve vzpomínání umírajícího *Daria*, který právě z tohoto hlediska přehlíží svůj život⁷. Jinou příležitostí k takové aktualisaci díla jsou promluvy vládců v rozhodných okamžicích jejich zápasu

⁶ AlxV v. 203n.

⁷ Zlomek Budějovicko-musejní (AlxBM), v. 291n.

o moc, totiž před rozhodnými bitvami (např. některé promluvy Alexandrovy a Dariovy)⁸. Sebevědomí šlechtice, důraz na jeho stavovskou nadřaděnost, na rodovou tradici, na rytířskou čest a osobní statečnost, na povinnost bojovat proti vetřelcům ohrožujícím práva šlechty a svobodu země, to jsou motivy, které vyzdvihuje staročeský básník a které v jeho díle vyznívají skutečně jako výzvy době. Většinou mají tyto promluvy obdobu nebo podnět v latinské předloze, ale způsob jejich přiblížení době i prostředí a záměrné soustředění k určitým stránkám upozorňují na samostatný záměr českého básníka.

Formulování zásad a naučení je dotvářeno gnómickými vložkami a osobitě pojatou funkcí autora jako aktivního činitele v celkovém zpracování díla. I v latinské předloze bylo užito sentencí nebo i delších autorových úvah, které provázely některé epizody, ale jejich funkce v celkovém plánu díla koncipovaného jako historický epos je jiná než v básni české. V Alexandreidě Gualterově sloužily k jakémusi zvážení dávných událostí na pozadí neměnných životních principů a obecně platných morálních zásad, jinde šlo o vsuvky upozorňující na závažná místa nebo posouvající děj (odtud častá forma řečnických otázek nebo zvolání); v celkovém zpracování však tato místa ustupovala do pozadí před soustředěním na děj skladby. Naproti tomu ve zpracování českém je záměrné přiblížení vyprávěných událostí k otázkám současnosti daleko výraznější, autor neustále udržuje i zdůrazňuje obdobu mezi vyprávěným dějem a svou dobou. Přitom vystupuje především jako rádce a pozorovatel, který podnícen tím, o čem vypráví, myslí živě na smysl díla ve vztahu k otázkám své doby. Proto se svými závěry dotýká nejen obecných životních zásad (ty vyslovuje převážně v gnómách), ale hlavně otázek šlechty, jejíž zájem má na mysli. Ozvou se v nich i konkrétnější narážky na vojenskou výpravu Čechů do severovýchodní Evropy⁹ nebo nezastřený projev vlastenectví pojatého ve smyslu této doby a zájmů šlechty; to dokresluje životní filosofii českých feudálů z rozhraní dvou století, zvláště ve spojení s protiněmeckou tendencí. Básník na tom místě uvažuje o rozpínavosti cizinců v naší zemi a o českém králi, který má do vývoje zasáhnout; zamýšlí se nad vlastnostmi Alexandra Velikého, z nichž oceňuje zejména rozhodnost a odvalu, a touží, aby i český král byl jimi nadán, zejména pokud jde o politiku protiněmeckou:

Hi to by se státi mohlo,
ač by to co juž pomohlo,
že Němci, již sú zde hoscie,
chtie doždaci, by na moscě
Prazě, jehož böh snad nechá,
nebylo viděti Čecha:

⁸ AlxV v. 1299n., AlxBM v. 291n.

⁹ Zlomek Budějovický (AlxB) v. 230n.

hi mohlo by se birž státi,
by jich bylo nevídati.¹⁰

Těmto úvahám se sice dostalo podnětu v narážce Gualterově na situaci ve Francii, ale právě osobité a konkrétní pojetí této otázky českým básníkem výrazně dotváří ideovou koncepci básně.

Úsilí středověkého básníka o aktualizaci nás vede k otázce, zda se některé epizody nevztahují ke zcela konkrétním událostem a postavám z doby kolem rozhraní 13. a 14. století. Např. mládí osiřelého Alexandra vzbuzuje představu obdobných osudů Václava II. po smrti Přemysla Otakara II. a stejně působí i některé obecnější otázky, k nimž několikrát obracel staročeský básník zvláštní pozornost, jako zmínky o stavu země a osudech jejích obyvatel v době válečné (doba braniborská). Je však třeba podtrhnout, že staročeský básník přímých zmínek o soudobých českých událostech nemá, mimo několik výše uvedených dobových narážek. Jak daleko tedy šel jeho záměr v otázce souvislosti s historickou skutečností a ke kterým událostem nebo osobám se vázal, nelze z jeho postupu přímo a jednoznačně určit.

Svým pojetím látky chtěl tedy staročeský básník vyslovit životní filosofii vyvěrající z domácí problematiky a vytvořit typ rytíře, jakého si žádala dobová situace. Pro funkci díla i pro básníkův postup je příznačné to, že položil důraz na přímou formulaci těchto zásad a že se snažil, aby vyzněly jako obecně platné principy po způsobu tehdejších výchovných souhrnů zvaných „zrcadla“ (speculum, Fürstenspiegel). Obraz šlechtice, který tak český básník podává, je však vzdálen obecným ideálům soudobé dvorské kultury a románové konvenčnosti; hrdina osvědčuje povinnosti a ctnosti dokonalého českého šlechtice spravedlivou vládou, ochranou poddaných a statečností v boji. Rytířský svět staročeské básně plně tkví svými kořeny v české situaci, ve skutečném životě, jehož potřebám odpovídá.

Tvořivý vztah autora k látce odráží se i ve způsobu zpracování. Je třeba mít na paměti, že i zde stál staročeský básník před obtížným úkolem, neboť nebyla dosud širě rozvinuta staročeská epika ani náboženská, ani světská, na niž by mohl navázat. Musel proto teprve hledat a vytvářet prostředky uměleckého zvládnutí nových úkolů. K své práci však přistupoval poučen jak básnickou praxí středověku, především latinskou, tak i teoretickými zásadami, které působily na tehdejší tvorbu ve způsobu zpracování látky; ukazuje to zejména využití prostředků tak zvaného ozdobného (nebo vysokého) slohu. Míru těchto prostředků však nepouštěl ze zřetele, takže nikde nedošlo k jejich hojnějšímu a samoučelnému hromadění. Velmi obezřele vyvolil pouze ty prvky ozdobného slohu, které nezastíraly srozumitelnost díla. Tedy ani v těchto

¹⁰ AlxB v. 237n.

otázkách se nevázal plně na latinskou předlohu a uváženě i samostatně ji přetvářel.

Tak si řešil i svůj vztah k jazykové stránce a k prosodickým vlastnostem Gualterova díla. Charakteristickou zvláštností Gualterova jazyka je důraz na obraznost, jež se projevovala v hojných metaforách, v personifikaci a v alegorii, zasahující často celé úseky básně; základem, z něhož Gualter vycházel při tvoření těchto prostředků, bylo antické ovzduší, a proto porozumět jim bylo nejednou obtížné i středověkému vzdělanci. Rovněž bohatý slovník, frazeologie, složitá větná konstrukce a hexametř měly svůj vzor v historických eposech latinského starověku.

Tendence tohoto druhu nenalezly ohlas ve staročeském díle a to znova potvrzuje samostatnost staročeského básníka. Kládl důraz na srozumitelnost a odmítal všechnu vyumělkovanost, která by zastírala nebo znesnadňovala porozumění. Proto dával přednost pojmenování přímému a metafor užíval jen na takových místech, která mají zvláštní funkci v díle (gnómické vložky). Nesahal k personifikaci ani k složité alegorii. Tím však nebyla omezována jeho snaha o osobitý a vsutku umělecký styl, opírající se o středověké pojetí básnické tvorby; prostředky uměleckého výrazu, které by vyhovovaly určení díla, hledal v mezích možností, jež mu dávala soudobá poetika. Zejména bohatě využíval názorného přirovnání, čerpaného z okruhu zkušeností a představ blízkých jeho posluchačům, z přírody, ze života vojenského nebo z bible. Stylisticky odstínil především ona místa, na nichž spočívala zvláštní váha v ideovém plánu díla, např. monology jednajících osob, vsuvky autorovy a gnómy. Gnómy vystupují v skladbě neobyčejně výrazně a básník na ně upozorňuje i tím, že na pozadí sdruženě rýmovaného verše (aabbccdd...), kterým je psána celá skladba, formuluje své poučení v trojverších o jednom rýmu (aaa), tzv. gnómických trojverších. Z kontextu básně jsou tato trojverší vysunuta též hromaděním eufonických prvků, jimiž jinde skladatel šetří. Je pozoruhodné, že právě v gnómických vložkách užívá autor obrazů z představové oblasti lidové nebo alespoň lidovým představám blízké (např. příroda), a tím názornost gnóm zvyšuje, třeba:

Krt v dobrých lukách rád ryje,
vlk na ovce rád vždy vyje,
též závistivý z zloby tyje.¹¹

nebo:

Šlechtný šcep bývá z plání,
když se starý peň oplaní:
tak z chuzších bývají páni.¹²

¹¹ AlxV v. 54n.

¹² AlxV v. 244n.

Vliv zásad soudobých rétorik se výrazně hlásí zvláště v přímé řeči. Tato místa jsou především odstíněna anaforami a paralelismy, jakož i hojnou synonymikou, dokládající bohatství autorova slovníku i jeho schopnost pro významové odstínění a pro využití zvukových kvalit díla. Jen zřídka se sejdeme s jinými zvláštnostmi, jako je např. etymologisování, oblíbený prostředek středověkých básníků (srov. obrat: „Dobře slóveš svět, že jsí světel“).

Výrazně se při zpracování české skladby uplatňuje mluvní charakter díla, jeho určení k hlasitému přednesu. Autor sáhl k osmislabičnému verši spojovanému rýmem do dvojverší; odchylky od pravidelného počtu slabik se objevují jen zřídka. Zřetel k hlasitému přednesu vedl pak k úsilí o zvýraznění rytmického členění básně. Hranice vět se kryjí převážně s hranicemi veršů, ve dvojverší však naopak pozorujeme snahu odstínit rytmické a větné členění vzájemnou neshodou. Výsledkem tohoto postupu jsou pak převážně krátké, úsečné větné celky.

V souvislosti s celou problematikou ideovou, vztahem k historické situaci a způsobem zpracování byla řešena i otázka datování skladby. I když vznikají rozdíly v časovém zařazení (skladba se klade buď do doby posledních Přemyslovců, nebo těsně za rok 1306), nepohybují se závěry v rozmezí příliš širokém a váží se k úzkému časovému úseku na rozhraní 13. a 14. století. K přesné dataci nepřispěly ani některé konkrétní narážky, např. na tažení do Litvy¹³ nebo na „chlapy“¹⁴, jimiž myslí autor na některých místech nejen sedláky, ale i měšťany.

Zájem o Alexandreidu trval až do 15. století, z jehož počátku máme doklad nejmladšího opisu. Snad právě s hojným tradováním této básně souvisí i její částečná proměna. Během doby více než sta let ožíval znovu ideál šlechtice tlumočený v Alexandreidě, ale nastala situace, kdy zanikla aktuálnost narážek, protože další vývoj událostí kladl na šlechtice nové požadavky a měnil jeho životní filosofii; bylo třeba jiných vzorů dokonalosti a jiných životních pouček i úvah, ale těch v Alexandreidě nebylo. Látka sama kolovala sice dále v českém písemnictví, ale pozdějšímu zájmu, soustředěnému k příběhům a hledajícímu především pobavení, vyhovovalo obsáhlejší zpracování prozaické.

Ve vývoji staročeského básnictví má Alexandreida význam trvalý. Její vznik je znamením, že skončila doba převahy písemnictví latinského, a zároveň ukazuje, že počátek česky psané tvorby světské nelze spojovat s konvenčním pojetím a vlivem dvorské poesie. Básník české Alexandreidy nepatřil k dvorským veršovcům, kteří od 12. století šířili po západní Evropě rozsáhlá díla odvádějící od reálného života a jeho problematiky. Neviděl svůj vzor jen v pestřích příbězích s nadneseným oslavováním šlechtice, které uspokojovaly záliby této společnosti a živily její touhu po dobrodružné fantastičnosti. Takovému vkusu odpovídala v Čechách ještě v jeho době německá literatura doznávající

¹³ AlxB v. 230.

¹⁴ AlxV v. 212n.

cího minnesangu¹⁵ a rytířské epiky, ale český básník mu svou prací na Alexandreidě vsříc nevyšel. V jeho samostatném postoji je možno hledat nejen projev odklonu od cizích vlivů, pronikajících do způsobu života i do kultury české šlechty, ale i projev úsilí o jiné pojetí literatury. Dobral se požadavku, vymezeného tehdy ovšem vztahem k šlechtickému okruhu čtenářů a posluchačů — neboť jediné šlechta si vedle duchovenstva mohla tehdy činit nárok vzhledem k svému postavení i na vedoucí úlohu v životě kulturním —, vytvářet literaturu, která by nezůstala na okraji života jako pouhý prostředek k pobavení a požitku, nýbrž která by pronikla do středu dění a vyvíjela se ve vztahu k společenským otázkám své doby.

Všechny známé zlomky Alexandreidy kromě nedávno objeveného Ostřihomského vydal kriticky v původním pravopise Reinhold Trautmann, *Die alttschechische Alexandreis*, Heidelberg 1916. Poslední vydání, transkribované, připravil Václav Vážný 1947. Ukázky jsou též ve Výboru ČSAV. Zlomek Ostřihomský vydal jeho nálezce Péter Király, *Ostřihomský zlomek staročeské Alexandreidy*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2, Budapest 1956.

Dosud nejuplněnější bibliografie středověkých zpracování alexandrovské látky a bádání o nich je v monografii George Caryho, *The Medieval Alexander*, Cambridge 1956. — Poslední literárněhistorické práce o české Alexandreidě, které zároveň shrnují dosavadní literaturu: Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, 1945; Hans Holm Bielfeldt, *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis*, Berlin 1951; ke knize Bielfeldtově zaujal kritické stanovisko Josef Hrabák v *České literatuře* 1, 1953 (přepřacováno v souboru *Studie ze starší české literatury*, 1956, pod titulem *K otázce hodnocení staročeské Alexandreidy z hlediska původnosti*).

Z menších studií o české Alexandreidě jsou důležité práce Václava Janoucha, *K pramenům a stilu Alexandreidy staročeské*, VKČSN 1943, *O poměru Alexandreidy staročeské k Ulrichovi von Eschenbach*, VKČSN 1950, a posmrtně vydané *Dva příspěvky ke studiu staročeské Alexandreidy* (sborník *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958). Otázkám vztahu k německé Alexandreidě Ulricha z Eschenbachu věnoval několik článků též Leopold Zatočil; jeho příspěvky jsou citovány v Janouchových pracích. Dále psali o Alexandreidě: František Svejkovský v *České literatuře* 4, 1956; Miloslav Šváb, *K otázce uměleckého zobrazování ve staročeské Alexandreidě ve srovnání s Alexandreidou Gualterovou* (sborník *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958); týž, *Poznámky k textové problematice staročeské Alexandreidy*, *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni, Jazyk a literatura I*, 1958.

---

¹⁵ *Minnesang* (Minne = láska) je název pro německou rytířskou milostnou lyriku 12. a 13. století.

DALIMILOVA KRONIKA

Dalimilovou kronikou se dnes už tradičně nazývá nejstarší nám známá česká veršovaná kronika, přesto, že určení jména autorova je historický omyl.

Poprvé označil Dalimila za jejího autora Tomáš Pešina z Čechorodu ve svém díle *Phosphorus septicornis* (1673). Vyšel tu z Hájka, který bez souvislosti s českou veršovanou kronikou uvádí mezi svými prameny ke *Kronice české* (1541) nějakého „Dalimila Mezeříckého, kanovníka kostela boleslavského“. Avšak ani autora toho jména, jak je uvádí Hájek, ani ovšem nějaké jeho dílo neznáme, jako je neznal ani Pešina; Pešina totiž vyšel z často tehdy užívaného označení této veršované kroniky jako „kroniky boleslavské“ (tak ji např. nazývá také její první vydavatel Pavel Ješín v tisku z roku 1620) a spojil jméno boleslavského kanovníka s tímto dílem. Již Dobrovský ve svých *Dějinách* upozornil na tuto chybu, ale ani jeho doba, ani pozdější literárněhistorické práce neupustily od vžitého označování.

Otázka autorství je u této kroniky otevřena. Některé novější pokusy nalézt autora v osobě Hynka Žáka z Dubé, Havla z Lemberka nebo Jana IV. z Dražic rozbořem některých míst v kronice, přihlédnutím k zájmům o určité osobnosti nebo k rodu a k autorovým znalostem místním, nesetkaly se s obecným přijetím. Není ani jednoty v otázce jeho společenské příslušnosti, snad to byl duchovní, snad světský šlechtic.

Jako jiné oblíbené skladby středověku, i tato kronika prošla už brzy po době svého vzniku částečnou proměnou, a to jednak úpravami, jednak doplňky některých z pozdějších jejích šířitelů. Srovnání dochovaných rukopisů kroniky vede k rozlišení tří redakcí. Nejstarší z nich je vedle několika zlomků doložena v rukopisech *Cambridžském* (po polovině 14. století), *Františkánském* (kolem roku 1440) a *Vídeňském* (z konce 14. století). Různé úpravy a přídavky, které pronikaly do opisů kroniky během 14. a 15. století, jsou zahrnovány do tak zvané druhé redakce (nejvýznačnější rukopis *Lobkovický* z první poloviny 15. století). Třetí redakcí rozumíme stylistickou úpravu původní verše, pořízenou opisovačem *Janem Pinvičkou* v rukopise z roku 1459.

Podnět k zpracování české veršované kroniky vyšel z rodícího se vlastnictví domácí šlechty. Její zájem o dějinnou minulost byl součástí jejího tehdejšího úsilí, aby všestranně posílila svou převahu v politickém i hospodářském životě za posledních Přemyslovců a po jejich vymření roku 1306. V dobách, kdy se řešilo nástupnictví na opuštěném trůně, kdy zápasila šlechta s českými panovníky o rozhodnou moc v zemi a kdy se střetávala s vlivem cizinců v různých funkcích světských i duchovních, usilovala většina české šlechty o to, aby se spojila k obraně svých zájmů. Tu se stával závažnou složkou zápasu důraz na historické zvyklosti a na stará práva českých feudálů. V tomto zápasu zaujal významné místo i slovesný projev.

Přehlédneme-li tehdejší evropské literatury, poznáme, že středověcí autoři s oblibou sahalo ke kronikářské látce, aby ji ve svých zpracováních naplňovali tendencí podle potřeb a životních názorů své doby. Zvláštní místo tu mají právě *tak zvané rýmované kroniky*, k nimž se řadí i kronika Dalimilova.

Řada rýmovaných kronik je dlouhá. Jejich počátky nalézáme již ve středověkém písemnictví latinském, největšího rozvoje však dosáhly, když se jejich určení rozšířilo i na vrstvy latiny neznalé. Tehdy se rýmovaná kronika ustálila jako oblíbený útvar a setkáváme se s ní ve všech rozvinutých literaturách (v literatuře francouzské např. *Estoire des Bretons* z poloviny 12. století, anglická rýmovaná kronika Roberta z Gloucesteru, v německé literatuře jsou to tak zvané *Kaiserchronik* — císařské kroniky, nebo i rakouská *Oesterreichische Reimchronik Ottakars*). Později s pronikáním literatury do širších vrstev přibýly k nim i kroniky městské.

Tvůrce naší rýmované kroniky chopil se na počátku 14. století úkolu zpracovat česky minulé osudy své země, které byly dotud převážně zaznamenávány jen v latinských dílech nebo žily v tradici ústní. Snažil se obsáhnout hlavní události dějin počínajíc podle zvyklostí středověkých kronikářů vyprávěním o stavbě věže babylónské, kdy se lidstvo podle biblické tradice rozdělilo na rozličné jazyky a rozešlo do různých částí světa. Vyličil osídlení našeho území a své výklady dovedl až po začátek vlády Jana Lucemburského, do roku 1314. Toho roku, jak svědčí rukopisy, byla kronika ukončena. Středem pozornosti jsou sice osudy českých panovníků, ale veršovec obrací svůj zájem i k šlechtě, hlavně při líčení událostí své doby. Zájmy o události politické převážily u autora zájem o věci náboženské.

V úvodu ke kronice čteme, že snahou autorovou bylo spojit různé důležité zprávy týkající se dějin země v jediné dílo, kterého se Čechům dosud nedostává. V úvodu také skladatel vypočítává a hodnotí několik kronik, které se mu nabízejí jako prameny (boleslavskou, pražskou, břevnovskou, opatovickou, vyšehradskou) a v textu se zmiňuje i o kronikách jiných, zejména o nějaké kronice moravské a německé. Tyto kroniky dnes již nelze přesně určit, ale srovnání ukazuje, že se hojně opíral pro starší dobu o dílo Kosmovo a o jeho pokračovatele; vedle toho lze poznat ohlasy starší literatury legendární, především latinských legend václavských a ludmilských. Zprávy těchto zdrojů nepochybně spojoval a rozhojňoval výklady čerpanými z ústního podání, zejména z pověstí. Srovnáním s pověstmi zaznamenanými v kronice Kosmově poznáváme, jak se pověsti v ústech lidu mnohdy proměňovaly, neboť na několika místech přináší Dalimilova kronika prvky nové (např. z okruhu pověstí o Libuši, o Přemyslovi, o dívčí válce, z dalších o Styroví apod.). Zvlášť poutaly pozornost kronikářovu pověsti erbovní; hojně si během vyprávění všímá erbů jednotlivých českých šlechticů a sleduje i vývoj erbu českého panovníka od kotle, orlice, jednoocasého lva až ke lvu dvouocasému. Jsou tu i ohlasy pověstí místních (např. o Zderaze, Sadské, Přimdě). — V posledních částech kroniky, od událostí doby braniborské, psal autor i podle vlastní zkušenosti, jak něko-

likrát připomíná. Tím vzrostla historická cena jeho díla pro konec století 13. a začátek století 14.

Tak jako v mnohých středověkých kronikách, které vznikly v těsném spojení se závažnými dějinnými událostmi nebo přímo se soudobým politickým zápasem, i v české památce je autorův vztah k látce určován aktuální tendencí, kterou dal svému dílu. Na tendenční stránku díla je položen velký důraz, takže zasáhla hluboce celé autorovo pojetí dějin. Pod vlivem tendence skladatel dospěl k osobitému podání českých dějin jako celku i jednotlivých událostí. Proto je mnohdy zkreslen skutečný běh událostí, nejednou i jednostranně. Ale ani tím se autor kroniky nerozchází se způsobem ve středověku častým. Zároveň je ovšem nutno připustit i neinformovanost o některých událostech anebo i nedopatření.

K svému ideovému východisku autor české kroniky dospěl ze zamýšlení nad současnými poměry v českých zemích a z obav o budoucnost království, jehož existence se mu zdála ohrožena především nedostatkem uvědomění a rozhodnosti české šlechty, v níž viděl hlavního politického činitele ve státě. Proto chtěl svými verši především vzbudit pocit odpovědnosti a vlasteneckého sebevědomí jak u krále, tak v kruzích české šlechty. Byl zaujat bojem o češství, k němuž se někteří feudálové odhodlali, naplněn vlasteneckým vědomím i odporem proti cizím vlivům, které se projevovaly v životě veřejném i v různých stránkách soukromého života českých králů a části domácí šlechty. Takto oživený vztah k minulosti země vzbudil v něm snahu ukázat domácí dějiny jako trvalý zdroj zkušeností a poučení pro přítomnost. Proto se pokusil najít v slavných i nešťastných událostech českých dějin základní ideje svého díla a vyjádřit je: zdroj síly a záchrana slávy české země jsou podle něho v úctě a v návratu k národnímu sebevědomí.

Svou kroniku, kterou složil u příležitosti nastoupení nového panovníka, a to z cizí dynastie, určil autor především šlechtě. Proto se snažil v ní i v panovníkovi pocit odpovědnosti a vlastenecké uvědomění. Toho chtěl dosáhnout oslavou hrdinů české minulosti, vypsáním jejich činů a vyzdvížením těch vlastností a takového způsobu jednání, jakých si žádala od feudála jeho doba, v níž ho znepokojoval růst sil ohrožujících zájmy šlechty. V šlechtici viděl především bojovníka a ztělesnění všech kladných vlastností předků. Shrnuto je to v druhé části poslední kapitoly díla, v níž se obrací k šlechtě. Pro dobu je příznačné, že šlechticovo společenské postavení charakterisoval jak nadřazeností nad ostatními vrstvami, tak především vztahem k panovníkovi. Oddanost jeho osobě pokládá za šlechticovu povinnost, ale odpovědnost k vlasti musí šlechtice vést k rozhodnosti, zpronevěří-li se panovník zájmům země. Proto se ozvala v skladbě i sebevědomá slova o právu šlechticů sesadit panovníka, je-li vládcem slabým, nebo odnárodňuje-li se¹.

¹ Kap. 106; citujeme podle posledního vydání B. Havránka a J. Daňhelky z r. 1958.

Z dějinné minulosti vytěžil skladatel nejen mocnou oporu a povzbuzení k činům, ale čerpal z ní i výstrahu určenou těm, kdož nedbají svých povinností a nepečují o osud české země z ohledu na vlastní prospěch a pohodlí. Proto dal Libuši promlouvat slova vyzdvihující povinnost k „obci“ nad vlastní zájem², proto kníže Vladislav volá k bratru odcházejícímu do vyhnanství: „Raději vízi smrt všeho rodu mého, než potupu a hanbu jazyka příbuzného“³. Nepřestal však jen na úvahách a výzvách. Vyhraněná tendenčnost ho přivedla až k otevřené kritice. Svou kritiku namířil nejen proti nepřátelům zájmů, jež sám zastával, ale i přímo do řad šlechty, s níž sympatisoval. Hlavně v závěrečných kapitolách kroniky, kde se dotýká poměrů své doby, mohla se jeho naléhavá a varovná kritika uplatnit.

Pro vlastenectví skladatele kroniky je příznačné jak jeho stavovské vědomí odpovědnosti ke státu, tak i odpor proti škodlivým vlivům, které pronikaly z ciziny do života šlechty i měst. Opíraje se o zkušenosti z historie, radí k jejich vymýcení v hospodářství, politice i kultuře a volá po nastolení starého domácího řádu i způsobu života. Už v úvodu skladby se toto stanovisko hlásí osobitým způsobem, když se autor rozhoduje proti soudobé zálibě ve vyprávění o osudech cizích rytířských hrdinů postavit zpracování látky domácí. Kriticky si všímá také typických stránek nového životního stylu šlechty, jako je záliba v turnajích, lovech, v odívání podle cizí módy a v pořádání různých dvorských slavností a jako jsou zvláštní projevy kultu ženy a jiné rytířské zvyklosti tehdejších západoevropských feudálů. Odmítá je, poněvadž je pokládá nejen za nevhodné pro pravého šlechtice, ale i za nebezpečné tím, že odvádějí nositele moci ve státě od důležitých povinností a zbavují je právě bojovnosti a síly. Zamítá sňatky českých králů a šlechticů s cizinkami a výchovu královských i šlechtických dětí podle cizích způsobů nebo dokonce i v cizině⁴. I v těchto jevech vidí zdroj odnárodnování a příčinu odvratu od zájmů o osudy české země.

Vyplývá z tehdejší situace, že jeho odpor proti různým cizím vlivům a prvkům, které pronikaly do Čech, má ráz převážně protiněmecký, neboť styk se sousedními německými zeměmi i s německým živlem, který se tehdy v Čechách uplatňoval, byl nejživější. Němci tehdy zaujíмали významná postavení u královského dvora, ve vyšších úřadech církevních i na rozhodujících místech ve městech. Právě představitelé německého bohatého patriciátu pokusili se roku 1309 ozbrojeným povstáním donutit českou šlechtu k politickým ústupkům. To se hluboce dotklo i autora kroniky, jak dokládají jeho přímé narážky na tyto události⁵.

² Kap. 4.

³ Kap. 63.

⁴ Např. v závěru řeči Soběslavovy v kap. 69.

⁵ Kap. 102.

Kam až autora staročeské kroniky dovedlo domýšlení důsledků, jaké s sebou přinášelo nebezpečné odcizení šlechty vlastní zemi, a úvahy nad závažnými otázkami českého státu, ukazují ta místa v kronice, kde skladatel dospěl téměř k překonání stavovské nadřaděnosti. Tu se obrací od urozených cizinců, aby dal přednost domácím neurozeným, ukazuje na vlastnosti, které dávají předpoklady ke skutečnému šlechtictví, a v řeči knížete Oldřicha před sňatkem s Boženou radí k sňatku s neurozenou Češkou, než by se měla stát matkou panovníkových dětí Němka⁶. Tak dokonce ve chvíli, kdy je český stát ohrožen nepřáteli a kdy k nám pronikají cizinci, hledá oporu u lidu.

Snaha o vyslovení těchto myšlenek řídila výběr a hodnocení látky i způsob jejího zpracování. Tím, že autor zvolil domácí látku, postavil se nejen proti cizí látkové tradici, ale dosáhl co nejtěsnějšího a neúčinnějšího sepětí s publikem. Přitom volba rozsáhlé a rozmanité dějinné látky nenutila ho soustřeďovat se k jediné ústřední postavě nebo k úzce vyhraněné tematice, jak bylo časté v soudobé dvorské epice, nýbrž umožňovala mu mnohostranně obsáhnout a osvětlit rozmanitou problematiku.

Pro jeho zobrazovací metodu je příznačné úsilí o názornost, která by umožňovala vyslovit vyhraněnou tendenčnost skladby, a o účinnou zkratkovitost, jež vedla k prostotě v komposici i výrazu. Skladatel nerozvívá jednotlivé příběhy do epické šíře, ale snaží se soustředit pozornost k zachycení jen určitých rysů, podstatných pro koncepci jeho skladby. Jen výjimečně odklání se od tohoto způsobu a vkládá do svého vyprávění několik obsáhlejších odboček, jako je bajka, legenda, rytířská pověst. Tento komposiční prostředek, hojně využívaný středověkými kronikáři, je tu tedy pouze výjimkou. Stejně soustředěně si počíná i při zobrazování jednotlivých postav. Jejich charakteristika vyplývá především z jejich jednání; vlastní úvaha nebo hodnotící poznámka autora tuto charakteristiku jen dotváří. Skladateli nešlo o individualitu jednotlivých historických osobností; pojímal tyto postavy především jako ztělesnitele některých obecných vlastností a nositele některých obecných myšlenek, na něž chce upozornit. Proto se tyto vlastnosti a myšlenky nejednou v obměnách vrací na různých místech skladby a v souvislosti s rozličnými postavami. Ve snaze ukázat na klady a zápory směřuje na jedné straně k heroisaci některých historických osob, na druhé pak ke kritice mnohdy až satiricky zesměšňující⁷.

Aby dosáhl přímé účinnosti svého díla mezi českou šlechtou, skladatel dal i jinak vystoupit tendenci svého díla výrazněji, než jak je to obvyklé u jiných tehdejších kronikářských děl, ať latinských, nebo složených v národním jazyce. Svému projevu vtiskl silné subjektivní zabarvení tím, že neulpěl pouze na objektivním zpracování děje a popisném zobrazení postav, ani že svou myšlenku

⁶ Kap. 41.

⁷ Např. v líčení způsobů života soudobých šlechticů, kap. 79, 84, 102.

nezahalil do složité středověké alegorie, nýbrž že základní tendenci svého díla vyslovil přímo. Vyprávění proložil hojnými úvahami, radami a kritikami. Použil několika základních způsobů, aby tyto části začlenil do básně a aby s vyprávěným dějem proluly co nejtěsněji. Někdy jsou připojeny jako poznámky autora na závěr některých celků, jindy přerušují historický výklad a jsou v nich přímo osloveny jednající postavy, avšak nejvyššího splynutí těchto svých úvah a naučení dosáhl autor tím, že je vložil do projevů význačných postav českých dějin (např. Libuše, knížete Oldřicha i dalších knížat a králů). Tím zvýšil účinnost zvláště závažných problémů a rad, jako byla např. otázka zájmu o osud země, především vztah k Němcům, výchova mladých šlechticů aj.

Svůj způsob práce charakterisoval autor v úvodu, kde připomíná, že jeho cílem nebylo vytvořit dílo působící dokonalostí zpracování podle vysokých požadavků básnického umění své doby, nýbrž že mu šlo o prosté vyprávění, které by obrátilo pozornost posluchačů a čtenářů k osudům české země. Proto — v soulase s určením díla — neusiloval o bohaté stylistické odstínění a o výrazovou pestrost. S vědomím tohoto záměru je třeba přistupovat i k úvodním slovům kroniky, kterými skladatel omlouvá vlastní básnickou neumělost, jak bývá častým zvykem básníků v úvodech a dedikacích (v naší literatuře např. u Kosmy nebo v Alexandreidě). Nelze proto v jeho postupech vidět doklad neumělosti, nýbrž hledání osobitého básnického projevu v počátcích české tvorby, protikladného pojetí epických skladeb duchovních a rytířských.

V úvodu autor naznačil, že se opíral o znalosti tehdejší literární tvorby, zvláště latinské. Rovněž využíval znalosti soudobé básnické teorie i znalosti starších děl tradovaných ve středověku a tvorby soudobé, stejně s náměty náboženskými jako světskými⁸.

Pro úsilí o věcnost a názornost projevu je příznačné, že prostého sdělovacího rázu dosáhl skladatel tím, že se omezil jen na úzký výběr zvláštních stylistických prostředků. Podařilo se mu tak dosáhnout žádanou sevřenosti a názornosti. Je třeba připomenout především bohaté využití přísloví a gnóm, zvláště v osobních komentářích k událostem a v naučných částech básně, nebo zkratkovitá úsloví a přirovnání, která mnohdy účinně zastupují obšírnější výklady. Prísloví a gnómy zobecňující životní zásady nevzdalují se tu obecné srozumitelnosti, naopak mnohé z nich patřily zajisté k obecně známým, a pokud byly vytvářeny autorem kroniky, těžší z postupů podobných útvarů lidové moudrosti, např. „bláznóm jest hrdinstvo dáno, | múdřým neudatenství dáno“⁹ nebo „Neslušie mezi dřvi a podvoj prsta vložiti“¹⁰. Dlouhou úvahu o vztahu Čechů a Němců uzavírá sentence „Spieše oráč dobrým knězem bude, |

⁸ O tom svědčí zmínky o Amazonkách, o Cyrovi, ohlas Ezopa, rytířské epiky při vzpomínce na Rolanda, Karla Velikého, Dětricha Berúnského, narážky na dvorskou lyriku, připomenutí kroniky štyrské apod.; zato řídký je proti této tvorbě přímý ohlas bible.

⁹ Kap. 17.

¹⁰ Kap. 52.

než taký Němec věrně s Čechy zbude“¹¹. Stejný rys mají i hojná úsloví (upustíte za rohy, úsilno za ocas chvátati; pod sebou větev podtěchu; šíjí jim mečem ohole). Běžný život, svět zvířat a rostlin jsou hlavním zdrojem přirovnání, která nejednou snad už byla ustálena i v řeči hovorové (stojieše jako jat v udi-ci; až je jako ptáky jechu; jako róži prostřed lúky postavi, | takež bóh českú zemi Přemyslem oslavi). Nejednou jsou tyto prostředky i osobitým nositelem hodnocení postav i dějů, často dokonce i humorně podbarveného.

K těmto charakteristickým rysům lze připojit ještě autorem oblíbené etymologisování, jemuž se v básni dostalo zvláštního uplatnění. Je ho užito k výkladům o vzniku jmen místních (např. Říp, hrad Klepý, Strahov, Kouřim), v nichž je nejednou možno hledat i ohlasy místních pověstí¹².

I volba verše směřuje k projevu co nejevýraznějšímu; autor užil verše bezrozměrného, to je verše o nepravidelném počtu slabik. Takový druh verše ho nenutil pravidelností schématu k deformaci výrazu, která by se rozcházela se snahou o soustředění na věcnou stránku projevu, zároveň však forma veršová vyhovovala jeho úsilí o zhuštění, nejednou aforistický výraz. Není proto třeba hledat — jak se to někdy při hodnocení Dalimilovy kroniky stává — pro tento druh verše přímých vnějších podnětů v cizí literatuře, např. v německých rýmovaných kronikách, neboť ani tam není pravidlem. K jeho užití přivedlo skladatele přímo pojetí díla, přitom však převaha osmislabičných veršů ukazuje, že i jeho verš se vyvíjel na pozadí osmislabičného verše soudobé epiky a sy-labická nepravidelnost verše kroniky byla dána snahou, aby řeč kroniky byla co nejsrozumitelnější a přiblížila se mluveným projevům.

Celkovou koncepcí skladby vytvořil autor kroniky typ česky psané poesie společensko-kritické a politické. Plným právem mohla být nazvána „polnicí husitských válek“¹³ jak pro své ideové hodnoty, tak pro způsob zpracování. Obě tyto stránky ukazují k dalšímu vývoji naší poesie aktuální.

Sama kronika velmi významně působila na další rozvoj historického básnictví. Ukazují to už skladby vzniklé krátce po jejím ukončení (o soudním klání v Hradci Králové, o Matěji z Trenčína, o boji Viléma Zajíce proti králi Janovi, o Plichtovi z Žerotína) a její vliv na historické veršování se hlásí i později, např. ještě koncem 15. století ve skladbě o Přemyslu a Závišovi. Byla dílem stále živým a byla také stále opisována a citována a uplatňovala se od agitáčního spisku doby polipanské, Krátké sebrání z kronik českých k výstraze věrných Čechův, přes dílo Viktorina Kornela ze Všehrd O práviech, o súdiech i o diskách země české knihy devatery z rozhraní 15. a 16. století až k Okřiku Pavla Stránského z roku 1618. Dokonce i dvou německých překladů (nebo lépe zpracování) se tomuto dílu dostalo, veršem v polovině 14. století, prázou za sto let potom.

Ani tím však doklady zájmu o Dalimilovu kroniku nekončí. I jako tištěná kniha objevovala se ve chvílích zvláště významných pro osud národa, tvoříc živou součást jeho ideových bojů. Tak její první tištěné vydání připravil humanista Pavel Ješín z Bezdězí v roce bělohorské porážky (1620) a doba obrozenecká se k ní znovu vrátila v edici Františka Faustina Procházky

¹¹ Kap. 70.

¹² Kap. 2, 22, 36, 77.

¹³ Výrok německého historika 19. století J. G. Meinerta.

(1786) a Václava Hanky, který s jejím vydáváním začal v roce 1848. Její ohlas neustal ani v pozdějších desetiletích 19. století a v našem věku. Autor kroniky byl stále typem básníka stavějícího se svým dílem za dosažení nejvyšších hodnot národních a lidských. Jeho dílo mělo stále co říci novým a novým generacím, zejména připomínkou starobylé tradice a síly českého státu, povzbuzováním k jeho obraně, odporem proti cizáctví a zřetelem k síle a schopnostem českého lidu.

Sotva které jiné dílo naší starší literatury dosáhlo tak veliké obliby a zasáhlo tak hluboko do literárního vývoje jako Dalimilova kronika. Jestliže hledáme příčiny stálého ohlasu, jemuž se těšila, musíme si uvědomit její trvalé hodnoty, pro které přežila svou dobu: Dalimilově kronice se dostalo širokého společenského ohlasu zejména proto, že její autor překonal úzce stavovské hledisko širokým pohledem a hlubokým zamyšlením nad otázkami společenského, politického i kulturního života z hlediska českých poměrů. To vytvořilo hlavní předpoklady k neustálému ožívání její působnosti.

Dalimilova kronika vyšla v starším kritickém vydání s bohatým textově kritickým aparátém péčí Josefa Jirečka ve FRB III, 1882, kde jsou otištěny i německé překlady; edice má dnes některé nedostatky, ale zůstává nejobsáhlejší edicí shrnující varianty z tehdy známých rukopisů. — Paleografické vydání Cambridžského rukopisu připravil Václav Emanuel Mourek, *Kronika Dalimilova*, 1892 (druhé opravené a zlepšené vydání 1910). — Z Lobkovického rukopisu a s četnými variantami jiných rukopisů vydali ji v prepise Bohuslav Havránek a Jiří Daňhelka s názvem *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, 1957, znovu 1958; v tomto vydání je i přehled dřívějších edicí, starší literatury a zvláštní historický komentář k jednotlivým místům textu, připravený Zdeňkem Kristenem.

V poslední době se pozornost badatelů soustřeďovala především k hodnocení díla z hlediska historických zpráv a k otázkám přesnějšho určení autora díla. K problematice jeho umělecké stránky se obrátili v menších studiích J. B. Čapek, *Dalimil a jeho kronika* (v doslovu k novému vydání Jirečkova textu a chybného prozaického překladu do nové češtiny, 1948, srov. též v jeho souboru *Záření ducha a slova studií Dalimilův „hlahol jasný“*, 1948) a Josef Hrabák, *O Dalimilově kronice*, *Nový život* 1, 1949. K otázce autora Dalimilovy kroniky se znovu vrátil Mírko Očadlík ve studii *Gentis Bohemice fidelis zelator ac indefessus propagator. Příspěvek k otázce dalimilovské*, 1957 (soukromý tisk). Uvažuje o další možnosti určení autora a hledá ho v osobě biskupa Jana z Dražic. Jeho závěry zůstávají zatím jen hypotézou.